

BAZI EDEBİ ESERLERDE İNSANIN ANLARININ “SOFA”DAKİ YANSIMALARI VE MEKÂNIN KULLANIMI

Oya ŞENYURT

Özet: Bu çalışmada, 19. yüzyıl sonu ve erken 20. yüzyıla ait bazı Türk roman ve hikâyelerinde yer alan sofa kullanımlarının analizi yapılmaya çalışılmıştır. Bu sayede insanın sofadaki anlarının nasıl bir zenginlik ve mekân kullanımı içerdiği saptanabilmektedir. Sofa, gündelik hayat içinde birçok farklı işlevi yerine getirmektedir. Bunlar, gündelik toplantıların yanı sıra düğün, sünnet törenlerinden mevlit ve kabul günlerine kadar çeşitli karşılaşmanın ve toplanmanın mekânı, yemek ve uyku alanı olmasından çocukların yaratıcılıklarını genişletebildikleri bir alan olmaya kadar sıralanabilir. Bu çalışma ile sofaların oda kapıları ve merdivene açılan bir kapıyla sınırlandırıldığı göz önünde tutulduğunda, tüm bu yapı öğelerinin sofanın mahremiyet sınırlarını belirleme gücünü elinde tutması yönüyle sofa kullanımını nasıl etkilediği hakkında bir sonuca varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sofa, harem, selâmlık.

REFLECTIONS OF HUMAN MOMENTS IN “SOFA” AND USE OF SPACE IN SOME LITERARY WORKS

Oya ŞENYURT

Abstract: In this study, the analysis of sofa usage in some Turkish novels and stories of the late 19th and early 20th century has been tried to be analyzed. In this way, it has been possible to determine what kind of richness and space usage of human moments on the sofa. Sofa fulfills many different functions in daily life. These can be listed as a place for various encounters and gatherings, dining and sleeping areas, from weddings, circumcision ceremonies to religious ceremony and reception days, as well as daily meetings, to being a space where children can expand their creativity. With this study, considering that the sofas are limited by room doors and a door being opened to the staircase, a conclusion has been reached about how all these building elements affect the use of the sofa in terms of keeping the power determining the privacy limits of the sofa.

Keywords: Sofa, hareem, greetings.

BAZI EDEBİ ESERLERDE İNSANIN ANLARININ “SOFA”DAKİ YANSIMALARI VE MEKÂNIN KULLANIMI

Oya ŞENYURT*

GİRİŞ

Osmanlı'nın son dönemlerinde İstanbul'u konu alan romanlardaki konutlarda, ister zenginler yaşasın isterse fakirler, sofanın tüm odaların kapılarının açıldığı bir orta mekân olma hali, belirgin bir biçimde anlaşılmakta ve mekânın bu tip kullanımının artık tümüyle yaygınlaştığını göstermektedir. Kuşkusuz bu durum tasarım yapan özne veya öznelere kullanıcıların benzer istekleri sonucunda konut planlarına yansıyan bir tercih biçimidir. Bu tercih biçimi farklı kullanımları geliştirmiştir.

“Sofa”da insan düşünce ve hareketlerinin tesadüf ettiği bazı anların tespiti ve belirli başlıklar altında toplanabilmesi ise; mekânın 19. yüzyılın sonlarından itibaren nasıl algılandığı ve kullanıldığına ilişkin değerlendirmeler yapılmasını olanaklı kılar. Bu tespitler belgeler aracılığıyla kısmen ortaya çıkarılabilir ancak edebi eserlerdeki sofaya ilişkin kullanım biçimleri, olan ve olması muhtemel olayların mekâna yansıma ve mekânı dönüştürme hallerine ilişkin oldukça zengin veriler sunar. Kurgu ve gerçek arasındaki olay ve davranış biçimlerine ilişkin zincir, mekânın potansiyellerinin döneme bağlı olarak değerlendirilmesini sağlar. Evin hallerine ilişkin genel tasvirleri sofa üzerinden okuyan yazarlar bulunmaktadır. Söz gelimi, sofayı evin kalbi olarak niteleyen Samiha Ayverdi dışında Peyami Safa, “*Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*” adlı eserinde ev sakinlerinin geçirdiği bir günü “sofa” üzerinden tespit etmektedir. Yazara göre, “sofa” canlıdır ve tüm ev yaşantısının en kapsamlı biçimde analizinin yapılabileceği yer de “sofa”dır, ayrıca eve ilişkin bir rapor hazırlanacaksa bu, “sofa” üzerinden olacaktır.¹

Bu açılardan bakıldığında, pek çok yazarın “sofa”yı konut mekânının merkezine oturtan yaklaşımları edebi eserler üzerinden konuyla ilgili araştırılma yapılmasını anlamlı kılmaktadır. Bu makalede, çeşitli romanlarda yer

* Prof. Dr., KOÜ MTF Mimarlık Bölümü.

¹ Peyami Safa, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken, İstanbul, s. 14-15.

alan insan davranışları ve mekân kullanımının sofada geçen ortak yönleri bazı başlıklar altında bir araya getirilerek, 19. yüzyıl sonlarındaki konut mekânında yer alan sofanın kültürel algısı ve işlevi, edebi eserler üzerinden genel olarak değerlendirilmiştir.²

KONUTTA TOPLANMA ALANI OLARAK SOFA

Ev halkının birbirleriyle ilgilendiği, ilişkilerini güçlendirdiği ve birbirlerinden haberdar oldukları yerin “sofa” olduğu söylenebilir.³ Evin içindeki tüm dedikodular “sofa”dan yayılır⁴ ve odalarda yapılan dedikodu “sofa”dan duyulur.⁵ “Sofa”dan oda kapılarının anahtar delikleri izlenir ya da konuşmalar dinlenir.

“Şimdi yukarıda büyük bir sofayı geçtiler; kapanan kapılar, kaçışan gölgeler vardı; bir kapının yanından geçerken ufak çapkın bir kahkaha Apollo’yu selamladı (...)”⁶

Odalardaki sesler ıssız sofalarda derin bir inilti yaratır,⁷ hararetli konuşmalar “sofa”ya yansır.⁸ Bu konuşmalar, dost ve ahbap dedikodularından siyasi konulardaki tartışmalara ve şikâyetlere kadar geniş bir alanı kapsar. Kimi zaman “sofa”, dinleyiciler için iyi bir ortam hazırlar ve iki kişinin konuşma halinde odaya dâhil olup olmayacakları hakkında son kararı verecekleri bir alan sunar. Merdiven aşıldıktan sonra ulaşılan sofalar nasıl davranılacağına kararının verildiği anların yaşanmasına neden olur.

“Yukarıda, sofayı merdivenin sahanlığından ayıran cam kapıyı açarak, girdi, sofada kimse yoktu. Bir an tereddüt içinde durdu. Ne yapacaktı? Burada oturup vukûata mı muntazır olacaktı? Yoksa odasına kadar dehlizi geçecek miydi? Eğer o evde ise, belki sesini işitecek, belki çıkacaktı.”⁹

² Bu makale dışında konuyla ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. Oya Şenyurt, *Osmanlı’da Mimari Mekân ve Yaşam: Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2018, ss. 282-353.

³ Aile reisinin tüm ev halkını topladığı ve bilgilendirdiği, görev verdiği, azarladığı mekân sofadır. “*Selim Şevket, ev halkını sofaya toplayarak sıkı bir emir verdi*”. Bunun için bkz. Reşat Nuri Güntekin, *Değirmen*, İnkılâp, İstanbul 2016, s. 44.

⁴ Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, 1. B., Oğlak Yayınları, İstanbul 2016, s. 238.

⁵ A.g.e., s. 413.

⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahîr*, Özgür Yayınları, İstanbul 2009, s. 124.

⁷ Peyami Safa, *Cânân*, Beta Kitap, İstanbul 2017, s. 124.

⁸ Halid Ziya Uşaklıgil, a.g.e., s. 525.

⁹ A.g.e., s. 303.

Sofalar çoğu konakta harem ve selâmlık dairelerinde etrafı odalarla çevrili alanlar olarak hasırla döşenmiş ve çepeçevre büyük divanlarla süslenerek çıplaklıktan kurtarılmıştır. Kalabalık aileler odalardan çok, bu geniş sofalarda oturmuş, birbirlerine “misafirlik” etmişlerdir. “Misafirlik etmek” ifadesi, üstlerinde ev kıyafeti taşımamak ve yabancı içine çıkarken kıyafete gösterilen hassasiyetin, “sofa” da aile içi toplantılarda da gösterilmesi anlamına gelmektedir.¹⁰ Bu açıdan incelendiğinde ev halkının ilişkilerini güçlendirdiği ve birbirlerinden haberdar oldukları yerin “sofa” olduğu söylenebilir.¹¹ Bu durum ev sınırları içinde sosyalleşme mekânının karşılığı ve ev dışı gezmelerin alternatifi olan aile içi toplanmanın mekânı olarak sofanın önemini belirler.

“Saat yarım sularında yine köşke toplanırlar, bire doğru akşam yemeğini yerlerdi. Ondandı sonra ev halkı ya büyük sofada birleşip kitap ve gazete okumak, çalgı çalıp şarkı çağırmak ve dereden tepeden tatlı tatlı konuşmak suretiyle eğlenirler veya konuya komşuya giderler veyahud konudan komşudan gelen misafirlerle vakit geçirirlerdi.”¹²

Sadece dışarıdan gelen kişilerin değil, aynı zamanda aile bireylerinin ya da aile içine alınan hizmetlilerin, emanet kızların, cezalarının verildiği ve sorguya çıkarıldıkları bir yer olarak da kullanılır. Sofada ev içi hırsızlıklar sorgulanır ve çalınan eşya ortaya dökülür. Suçlu kendini savunmaya başlar ve bu savunma ikna edici olmadığında kızgınlık ifadeleri ve kahkaha ile seyirciler tepki verir. Hırsızlık ve başka ev içi suçlarına ilişkin infaz da burada tüm aile bireylerinin gözleri önünde gerçekleşir. Meydanda suçlunun idamını izlemeye gelen kent halkı gibi ev halkı da sofadaki infaz sahnesini izlemek için toplanır, ceza yeterli ve yerinde olmadığı zaman çeşitli biçimlerde tepki gösterir. Evdeki diğer bir hizmetlinin suçluyla işbirliğinin anlaşılmasına engel olmak amacıyla araya girmesi ve yalvarması olayın boyutunu bir başka noktaya taşır. Bazı durumlar, suçluya verilecek cezanın ahlak ve fazilet dersleriyle başlayan trajik sonuçlarını komediye çevirebilir.¹³

¹⁰ Taşkasap'ta bir şeyhülislam konağı olan Sami Paşa Konağı'nı anlatan Ahmet Semih Mümtaz, konak halkının geniş sofalarda oturarak birbirlerine “misafirlik” ettiğinden söz eder. “Misafirlik” sözünden kastedilenin kıyafetle ilişkili olduğunu açıklayan yazar, açık saçık kıyafetlerle konağın içinde dolaşmanın mümkün olmaması nedeniyle kıyafetlere özen gösterildiğini imâ eder. Ahmet Semih Mümtaz, *Eski İstanbul Konakları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011, s. 67.

¹¹ Reşat Nuri Güntekin, *Değirmen*, İnkılâp, İstanbul 2016, s. 44.

¹² Nabizâde Nâzım, *Zehra*, 5. B., Akçağ Yayınları, Ankara 2010, s. 31.

¹³ Reşat Nuri Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 59- 61, 63.

RESMÎ BİR DAİRE GİBİ KULLANILAN BÜYÜK KONUTLARDA SOFA

İş yerinin konağın içine dâhil edildiği düzenlemelerde sofa, iş yerinde çalışan yabancı erkeklerin bulunduğu odadan dışarı çıktıklarında dâhil oldukları mekândır. Çalışanlar, odaya giriş çıkışlarını sofaya açılan bir kapının yanında ki çingirak aracılığıyla, iş yerinin ve konağın sahibine bildirirler. İş yerinin ve konağın sahibi ise ayrı bir odadan hareme ulaşır.¹⁴ Sofa, eve gelen misafir veya yabancıların karşılanmaları ve yolcu edilmeleri sırasında kullanılan bir tören alanı, odaya yapılacak ziyaretin gerçekleşmesini beklerken zamanın tüketildiği, ziyarete ilişkin düşüncelerin yoğunlaştığı, sabrın bitirildiği bir mekândır. Böyle zamanlarda bir devlet dairesi gibi hizmet verir. Birden çok misafir sofada bekletilir. Birden fazla sofanın kat edilmesi halinde bir geciktirme ve görüşülecek kişinin ulaşılmazlığını dikte eden bir yön mutlaka vardır.

“Bir vezir konağından daha ziyade tantana ile idare edilen, yirmi otuz kapıcının, uşağın, kahvecinin vücuduna lüzum görünen ve sonra odalarda, sofalarda kendisi gibi fakat kim bilir ne kadar muhtelif maksatlarla gelip beyefendiyi dört dakika görebilmek için burada saatlerce mevkuf-ı intizar yirmi kişiyle bir daire-i resmiyeye benzeyen bu konak, bir miralayın eviydi; bu miralay maaşı burada sarf edilen tütünle kahveye kifayet etmezdi; Yarab! Bu para nereden geliyordu? Bu köşkün iştiha-yı ifritanesi ne ile doyuyordu?”¹⁵

Sofa, toplumu ilgilendiren bazı konuların aydınlatılması ve bilgi verilmesi için kullanılır. Evlerin camekânlı büyük sofalarında lambalar yakılır, iskemleler, küçük minderler hazırlanır. İlim ve bilgi sahiplerinin dünyanın yakında geçireceği büyük tehlike veya uğrayacağı korkunç akıbet hakkında sofada verilecek konferansta bulunmak için yedi mahalleden ihtiyar, genç, çarşafı, yeldirmeli, çocuklu, çocuksuz hanımlar gelir. Bu kocaman sofalar; kapı eşiklerine, merdiven basamaklarına kadar insan kalabalığıyla dolar.¹⁶

Sofa düğün organizasyonunun önemli bir parçası olduğunda, kalabalığın ağırlandığında en çok kullanılan mekândır. Gelinin hazırlandığı oda hariç, özellikle harem sofaları, diğer odalarla birlikte misafire açılır. Gelinin odasından çıktığı haberi konağın içinde yayıldığında odalardan sofaya akın eden

¹⁴ Halid Ziya Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, 1. B., Can Yayınları, İstanbul 2016, s. 25.

¹⁵ Hâlit Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahîr*, s. 91.

¹⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, İskele Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 37.

misafirler, sofaya inen merdiveni izler, sofanın bir köşesinde duran keman, kanun gibi çalgılardan oluşan çalgı takımı düğün sebebiyle sofanın tüm tefrişini değiştirebilir. Sandalyeler artık alışılmış duruşunda değildir. Pencere-lerin önünde, ortalarda, kapıların kenarında sandalyelerde ya da ayakta biriken kadın grupları renk renk kıyafetleri ve yelpazeleri ile çeşitli biçimlerde hareket ve gürültü yaratarak, sofayı her günkü kullanımından farklılaştırır. Gelinin babasının gelişi yine harem sofasında tüm misafirlerin huzurunda karşılanır.¹⁷ Geline kuşak bağlama töreni sofada gerçekleşir, odalardaki yüzlerce kadın sofaya dökülür, merdivenlerde gürültüler kavgalar olur.¹⁸ Açılan selâmlık kapısından kız veya erkek babasının önde, damadın arkada sofaya girmesiyle, gelinin ilk defa damadı göreceği an olan “koltuğa verme” töreni, sofada bulunan kadınların huzurunda yapılırdı.¹⁹ Düğün evinde davetliler sofaları birkaç sıra olarak işgal eder, yeni evli gençlerin aşklarını “Maşallah... Kırk bir kere maşallah” tezahüratları ile alkışlardı. Böyle bir ortamda sofa-larda gidip gelenlerin, hızlıca aşağı inip çıkanların ayak patırtılarına bir taraf- ta çalan çalgı sesleri de eklenerek bütün evde coşkulu bir hayatın egemenliği sürerdi.²⁰ Bazı evlerin sofaları “düğün evinin sofası”na benzetilecek kadar kalabalık olurdu. Böyle zamanlarda, ev sahibinin başından geçen eğlenceli hikâyeleri dinlemeye gelen misafir sayısının çokluğundan mekânın sınırları zorlanır; kalabalık, merdiven başına kadar taşardı.²¹

ÇOK YÖNLÜ KULLANIMI İLE SOFALAR

“Sofa”, kişiye özel bir oda olarak da işlevlendirilebilir. Bir oda, bir sofa evlerde oğlu evlenen annenin yatağı sofaya, pencerenin önüne kurulu,²² iki odalı evlerde kızlar evlenince odalar kızlara paylaştırılır ve anne mutfağın yanındaki sofayı böldürerek kendine bir hücre oluştururdu.²³ Bazı evlerde

¹⁷ Halid Ziya Uşaklıgil, *Ferdi ve Şürekâsı*, s. 152-154, 157.

¹⁸ Fahri Celâl Göktulga, “Koltuk”, *Kedinin Kerameti*, Y.K.Y., İstanbul 2017, s. 55

¹⁹ Sultan Abdülaziz dönemine ait düğün adetleri için bkz. Refik Halid Karay, *Üç Nesil Üç Hayat*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 54.

²⁰ Samipaşazâde Sezai, “Düğün”, *Küçük Şeyler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 20, 29.

²¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, “Tövbeler Tövbesi”, *İki Hödüğün Seyahati*, Özgür Yayınları, İstanbul 2015, s. 82.

²² Fahri Celâl Göktulga, “Şakşak Emine Hanım’ın Torunu”, *Kedinin Kerameti*, Y.K.Y., İstanbul 2017, s. 274.

²³ Halid Ziya Uşaklıgil, “Raife Molla”, *Bitmemiş Defter: Kadınlara Dair Öyküler*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 188.

ise büyük sofa, okul yatakhane gibi torunların, çocukların yataklarıyla dolardı.²⁴ Ayrıca, selâmlık dairesine çıkan çifte merdivenden renkli camlı bir kapıyla ayrılmış sofa, evin erkeğinin günlük yaşantısını geçirdiği özel bir oda olarak kullanılabilir. Böyle bir evde merdivenden selâmlık tarafına çıkan misafir, “sofa”ya ulaştığında, karşısında ilk olarak evin sahibini bulurdu. Çoğu, batılı mobilyalarla döşeli olan bu sofada, minder ve şilteler de yer alabilir. Misafir geldiğinde evin erkeği ve sahibi köşelerde bulunan minderlerden birinde oturur, kendi kendine kaldığında ise minderin etrafında olan kitaplardan birini alarak erkân şiltesine inerdi. Benzer biçimde harem dairesine bir oda, aydınlık bir aralık ve iki kapı geçtikten sonra kapısı perdeli bir “sofa”ya ulaşıldığında evin hanımlarının da bu “sofa”da, biri minderde diğer ikisi sandalyede olmak üzere oturdukları görülebilirdi.²⁵ Bu konakta “sofa”ların haremde ve selâmlıkta gündelik hayatın geçirildiği en tercih edilen mekânlar olduğu düşünülebilir.

Halid Ziya Uşaklıgil’in “*Nesli Ahîr*” adlı eserinde Emirgân’daki köşkün sofasında Süleyman Nüzhet’in eniştesinin evrak mütalaası yaptığı, Samiye ve Servet’in dikişle meşgul olduğu görülür.²⁶ Kimi zaman bir köşe minderi konularak evin büyük annesinin hesap kitap yaptığı veya dikiş diktiği bir yer ya da pencere kenarındaki koltuğunda oturan bir mekân olarak kullanılabilir.²⁷

“Azra sofada büyükannesinin yanında kolunu omuzuna dolamış, başını başına dayamış, o Türkçe bir cerideden tane tane cehren okurken gözleriyle takip ediyordu.”²⁸

Evin büyük hanımları burada namaz kılar seccade üzerinde tespih çeker dua ederdi.²⁹ Sofada oturulur, kimi zaman sofadaki minder üzerinde çubuk içerek neşeli bir sabah keyfi yapılırdı.³⁰ Vücutta hissedilen güçsüzlükle yapılan iş elden bırakılır ve çoğu kez sofadaki minder, dinlenmek için kurtarıcı nokta

²⁴ Fahri Celâl Gökülga, “Pancaroglu Emine Hatun”, *Kedinin Kerameti*, Y.K.Y., İstanbul 2017, s. 279.

²⁵ Mehmet Murat, *Turfanda mı? Turfa mı?*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1995, s. 48, 63.

²⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahîr*, s. 538.

²⁷ Reşat Nuri Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 168, 172, 186.

²⁸ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mezarından Kalkan Şehit: Mutallaka*, 1. B., Everest Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

²⁹ Recaizade Mahmut Ekrem, *Saime*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018, s. 41.

³⁰ A.g.e., s. 51-62.

olurdu.³¹ Bazen de sofra burada kurulurdu.³² Sofaların başlangıcını oluşturan renkli camlarla kaplı merdiven başı kapıları önemli bir sınır çizgisi oluşturur. Sofaların bir salona veya odaya dönüştürülmeleri böylelikle sağlanırdı.

“Azra sokak kapısından girince bir küçük camekândan sonra başlayan sofayı, kendi tabirince holü, bir salon haline ifrağ etmekle misafirleri için iki yatak odası ihzarına imkân bulmuştu.”³³

Reşat Nuri Güntekin’in “*Damga*” adlı romanında, selâmlık sofasından harem katına çıkan dar, loş bir merdivenin başındaki donuk yeşil camlı bir kapıdan söz edilerek roman kahramanının çocukluğunun bütün vakalarını bu kapının çevresinde gördüğü anlatılır. Buna göre, Ramazan geceleri sofada cemaatle namaz kılınması, Kur’an ve ilahilerin okunması, büyük ağabeyin evlendiği gün gelinle birlikte buradan geçmesi ve gelinin duvağının kapıya takılması, ağabeyin sofadaki kalabalığın üstüne çil paralar serpmesi,³⁴ anıların yoğunlaştığı mekânlar olarak sofa ve sofayı merdivenden ayıran kapıya işaret etmektedir. Nikâh törenleri sofada kıyılır, bu sebeple sofaya erkân minderleri, sandalyeler konurdu. Nikâh sırasında üst katta bir oda ile sofa erkeklere ayrılırdı.³⁵ Hanımların toplantıları üst kat sofalarında yapılır. Sofaya üç-dört tane altışar mumlu şamdan oturtularak sofa aydınlatılır, eğer mevsim kış ise köşeye, bucağa çok sayıda mangal konularak sofanın havası ısıtılır ve kenarlara yumuşak erkân minderleri serilerek hanımlar çiftler çiftler o minderlere geçerek otururlardı.³⁶

Sofa, kişinin odadan çıktığında da tüm hareketlerini belirleyecek kararların verildiği mekândır. Kişi kimi zaman ani biçimde, az düşünerek veya düşünmeden kendini sofaya atar, sofanın ortasında durur, biraz düşünür, aklındaki hayata geçirmek için soluklanır ve bir başka mekâna yönelmek için çoğu kez merdiveni kullanır.³⁷ Merdivenleri birbirine bağlayan sofalardır. Merdivenler de yol ayrımı ve vedanın simgeleridir. Merdiven başlarında

³¹ Muallim Naci, Ömer’in Çocukluğu (Sekiz Yaşına Kadar), Kapı Yayınları, İstanbul 2013, s. 61.

³² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mezarından Kalkan Şehit: Mutallaka*, 1. B., Everest Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.

³³ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahîr*, s. 448.

³⁴ Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 9.

³⁵ Rezaizade Mahmut Ekrem, *Saim*, s. 60.

³⁶ A.g.e., s. 80.

³⁷ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Billur Kalp*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 231.

ve sofayı merdivenden ayıran kapı aralıklarında gerçekleşen tüm insanlık halleri, hafızalara kazınan mekânın anlık fotoğraflarının hatıralarda yer tutmasına sebep olan ve geçiş mekânlarının mekânsal değerini artıran soyut kazanımlardır.³⁸ Odada var olamama, sofanın merkezinde duramama merdiven ayağına oturmayı düşünmeyi gerektirir. Kimi zaman ise acının sınırlarını zorlayan ağlamaların merdiven basamaklarında otururken yaşanmasına sebep olurdu.³⁹ Merdiven, tırmanma ve yükselme “mutlak gerçeğe giden yolu” simgelemektedir. Bir varoluş tarzından başka birine geçişi mümkün kılan düzey kopmasını biçimsel olarak temsil etmektedir.⁴⁰ Bu sebeple merdivende oturmak o düzey kopmasına henüz hazır olamama, bitaraf olma ya da arafta kalmanın bir yoludur. Merdivenin, varlığın çeşitli düzeyleri arasındaki iletişimi mümkün kılması katlar arasındaki sofaların birbirleriyle ilişkilmesini sağladığı gibi sofalar aracılığıyla odalara ulaşmanın olanaklı kılınmasını da sağlar. Mekânsal geçişler ve değişimler insan davranışlarının da anlık değişimlerine ve dönüşümlerine zemin hazırlar.

ZENGİNLİK TEMSİLİ OLARAK SOFALAR

“*Nesli Ahîr*” adlı romanda Emirgân’daki köşkün içindeki geniş sofanın çini soba ile hamam kadar ısıtıldığı belirtilmektedir. Oturma birimleri dışındada sofada bir piyano ile duvarda al atlas kesenin içinde roman kahramanlarından biri olan Şefik’in udunun asılı olduğu anlatılmaktadır.⁴¹ Osmanlı’nın son dönemlerinde zenginliğin ve modernliğin simgesi olan piyanonun, konutun salonu dışında yer alabileceği mekân olarak sofanın tercih edilmesi dikkat çekicidir.

“Gözlerini çevirerek İrfanla Azra’ya baktı. Onlar sofanın öte tarafında, piyanonun yanında, İrfan bir risalenin yapraklarını çevirerek, görüşüyorlardı.”⁴²

Sofanın sesi evin sahiplerinin zenginliğine göre masa saati, duvar saati ya da büyük boy saatin çıkardığı sestir. Sofadaki saatlerin sesi gecenin tenhalığı

³⁸ “Ben evlerine gittikçe kapı aralıklarından bakar, sofada fıkır fıkır gülerdi”. Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 75, 78.

³⁹ Rezaizade Mahmut Ekrem, a.g.e., s. 40.

⁴⁰ Merdiven, kozmolojik düzeyde Gök, Yer ve Cehennem arasındaki iletişimi mümkün kılmaktadır Mircea Eliade, *İmgeler ve Simgeler*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı, Ankara 2017, s. 61-62.

⁴¹ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahîr*, s. 524.

⁴² A.g.e., s. 494.

içinde büyür.⁴³ Abdülaziz Bey, sofa duvarlarında uygun bir yerde uzun çalar saat ve üstünde geceleri görünmesi için billûr kâse kandil asılı olduğunu kaydeder. Kandil, ince sarı bir zincir ile deveboynu denilen demir bir kola bağlıdır. Ayrıca, alt ve üst kat sofaları arasındaki döşeyiş farkı da dikkat çekicidir. Buna göre, alt kat sofasının her tarafı hasır döşelidir. Sofanın eni en az 15, boyu 25 arşındır, ortasında yuvarlak, üstü taş büyük bir masa bulunur. Konak sahibinin vüzeradan olması durumunda mahiyetindeki silahşor ve çavuşların silahları için özel bölmeli, boyalı ahşap bir silahlık duvara dayandırılır.⁴⁴ Üst kat sofası ise aşağıdaki kadar büyük (15x25 arşın) olup, sofa tavanının ortasına en az otuz mumlu, büyük bir avize asılır. Sofanın ortasında yine üzeri somaki büyük yuvarlak masa yer alır. Masanın üzeri fanuslu şamdan ve değerli bir küple süslenir. Üst kattaki sofa tüylü halılarla kaplanır, duvarlarda kandiller asılıdır. Ayrıca, sofanın iki yanında karşılıklı yerleştirilmiş saat ve vazolarla süslenen maun konsolların dayandığı duvarlarda birer ayna asılıdır.⁴⁵

Abdülaziz Bey'in alt ve üst kat sofaları arasındaki tefriş farklarına ilişkin vurgusu edebi eserlerde de dikkat çeker. "*Nesli Ahîr*"de bu fark şöyle ortaya çıkarılmıştır:

"Nüzhetle Behiç köşkün mermer döşeli alt kat sofasını geçtiler, bir sönükçe fenerle müphem bir ziya altında titreyen, basamakları gırcıdayan geniş merdivenden çıktılar. Yukarı kat sofaya gelince Nüzhet etrafa baktı. Bu geniş sofa, yaz celselerinin tercihen ihtiya edilen bu mahal-i içtimai hep o eski halinde idi. Beyaz hassa perdeleriyle, üzerlerine keten örtüleri çekilmiş sedirleriyle, ortasında iri yeni dünyası, sürahisi, kapaklı billur kadehleri, müdevver (yuvarlak) masasıyla, eskidikçe değişen hasırıyla, duvarlarına "Küllü âtin karîb", "Men sabere zafere", "İttaki şerramen ahsente ileyhi", "El-kanaat ü kenzün lâ yüfna" levhalarıyla işte senelerden beri görülmemiş bu sevimli yeri ..."⁴⁶

Orta masaları sofanın vazgeçilmez mobilyaları arasında yerini almıştır. "*Nesli Ahîr*"de "(...) sofayı tavaf ettikten sonra ortadaki müdevver masaya kadar geldi"⁴⁷ biçimindeki ifade, Emirgân'daki köşkte de sofadaki orta masasına

⁴³ Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 64.

⁴⁴ Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasin ve Tabirleri (Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât VE Muamelât-ı Kavmiye-i Osmaniye)*, 3. B., Yay. Haz.: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002, s. 162.

⁴⁵ A.g.e., s. 162-163.

⁴⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahîr*, s. 249.

⁴⁷ A.g.e., s. 250.

dikkat çeker. Daha önce de ifade edildiği gibi, Abdülaziz Bey'in anlatılarında da sofanın mobilyaları arasında orta masasına değinilmiştir. 19. yüzyıl konutlarının sofalarında, zenginlik ve prestij etkisi yaratan ağır ve süslemeli masaların kullanımının statü temsili olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bu masalar çoğunlukla yemek masası olarak kullanılmayan ve işlevsellikleri olmayan mobilyalardır. Abdülhak Şinasi Hisar'ın "*Çamlıca'daki Eniştemiz*" adını taşıyan romanında görüldüğü gibi, köşkteki sofada yuvarlak ve üstü bomboş büyük bir orta masasının olduğu kaydedilmiştir.⁴⁸ Memduh Şevket Esenal'ın "*Şefika'nın Hanımları*" adlı hikâyesinde de sofa tasvirinde ortada bir masa ve etrafında koltuk ve sandalyelerin sıralandığından söz edilir. Kuşkusuz burada orta masasının dışında sofanın toplama eşya ile bir oda gibi düzenlenmesi isteğine de dikkat çekmek gerekir.

"Palto çıkaracak bir yer, bir ufak mermer taşlık. Camlı bir kapıdan girdik, geniş bir sofa. Ortada bir yuvarlak masa. Ortasında çiçekliğe de, yemişliğe de benzer geniş, kat kat bir vazo. Tavanda oldukça büyük bir avize. Bir yanda bir yemek dolabı, yerde halı. Birbirine benzemeyen sandalyeler, koltuklar. Burası toplama eşyayla bir oda gibi döşenmek istenmiş, bir koltukçu dükkânına benziyor."⁴⁹

Sofanın ortasında olması neredeyse tüm konut tiplerinde kanıksanmış olan masa, altının kullanımıyla da önemli bir gizleyici olarak edebi eserlerde yer edinmiştir. Gizli kalması gerektiği düşünülen ve ahlaki olmayan tüm teşebbüslerin ev halkına hissettirilmemesi için sofadaki masa altının bir kurtuluş yeri olduğu kanıksanmıştır.⁵⁰ Gerçekte masa altı, bulunulan durumdan kurtulmak için etkili ve çocuksu bir mekân buluşudur. Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "*Mürebbiye*" adlı romanında konutta yaşayan çapkın rakiplerin, peşine düştükleri mürebbiyenin odasına girmek için çabalamaları sırasında çıkardıkları gürültü nedeniyle evin kâhyasının elindeki gaz lambasıyla sofaya doğru yöneldiği ve birbirleriyle rekabete giren evin erkeklerinin sofadaki masanın altına saklandıkları anlatılır. Kâhya kadın sofayı kontrol teşebbüsüne rağmen masanın altına bakmayı akıl edemez.⁵¹ Çoğu yazar, hayatın gerçeklerine dair bir tiyatro oyununun kendiliğinden oluştuğu mekân olarak

⁴⁸ Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, 2. B., Y.K.Y., İstanbul 2008, s. 45.

⁴⁹ Memduh Şevket Esenal, "*Şefika'nın Hanımları*", *Sahan Külbastısı*, 2. B., Haz.: Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008, s. 161.

⁵⁰ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*, 2. B., Özgür Yayınları, İstanbul 2015, s. 88.

⁵¹ A.g.e., s. 95.

“sofa” yı tercih eder. Gülünç sahnelere ise sofadaki masa ya da daha doğru bir deyişle masanın altı eşlik etmektedir.

Sofalar zengin ailelerin konutlarında zenginliğin temsiliyeti olarak gösterilebilirse de; kimi evlerde zenginliğe rağmen zevksizlik temsili de olabilmektedir. Servet ve ihtişam içinde sofalara asılmış bir tarafı kopmuş velur (kadife) perdeler bu görüntüleriyle ev sahiplerinin umursamazlığı ile açıklanabilen gülünç durumlar yaratır.⁵² Ayrıca çoğu zaman mütevazı ve orta halli ailelerin sofaları, merdivenler gibi çıplak olabilir, sofada yer alan saat dışında bir de içinde yorgan gibi çeşitli ev eşyalarının saklandığı bir ambara rastlanabilir,⁵³ ancak bu durum; salonlar ve misafir odalarının dayalı döşeli olmasına engel değildir.⁵⁴

MAHREMİYETSİZLİĞİN VE KARŞILAŞMANIN MEKÂNI

Semih Mümtaz S., Sami Paşa Konağı için bu yapının bir konak ya da saray olmadığını, konak içindeki daimi dolaşımın, daireden daireye, bölmelerden mâbeyn odasına geçişlerin, sofalardan odalara gidiş gelişlerin, konağın kapılarından giriş çıkışların insan kalabalığı içinde sürekliliğine dikkat çekerek bu konağın bir kasaba olduğunu kaydeder.⁵⁵ “Sofa”, harem ve selâmlık bölümlerinde ayrı ayrı olabildiği gibi, sofalar “mâbeyn” adı verilen bir ara mekân ile bağlanabilirler. Bu noktada sofa, harem tarafına geçişte hazırlık yeri ya da bir erkek akrabasının bekletildiği bir alan olabilir.⁵⁶ Ancak aynı zamanda evin sahiplerinin özel alanlarına çekilecekleri mekâna gidene kadar geçtikleri veya kat ettikleri yoldur.

“Bunun üzerine baba kız, paşa biraz önden yürüyerek camlı bir bölme ile birbirlerinden ayrılmış iki büyük sofa geçtiler ve bu ikinci sofanın nihayetinde, Mehmet Şahabettin Paşa'nın pek uzun yıllardan beri yalnız yattığı odaya girdiler.”⁵⁷

Bu yol sarayda bile olsa, geniş sofanın kaçmak istiyormuşçasına çabuk adımlarla geçilmek istenmesi ve uzakta gece bekçisinin gölgesi ile karşılaşıl-

⁵² Hâlit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, A.g.e., s. 92.

⁵³ Fatma Aliye, *Refet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 11.

⁵⁴ Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, 1. B., Oğlak Yayınları, İstanbul 2016, s. 210.

⁵⁵ Semih Mümtaz S., *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948, s. 109.

⁵⁶ Mehmet Murat, *Turfanda mı? Turfa mı?*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1995, s. 62.

⁵⁷ Nahid Sırrı Örik, *Sultan Hamid Dişerken*, 9. B., Oğlak Yayınları, İstanbul 2015, s. 22.

ması, siyasi istikrarsızlık ve tedirginlik dönemlerinde saray sofalarının tekinsizlik algısı vermesine sebep olur.⁵⁸ Özellikle akşamları odanın dışı olan sofa, odada olan biri için karanlık ve her zaman tekinsizdir. Karanlıkta sofaya çıkmak bazı ortamlarda ölümü ya da görünmeyen varlıklarla karşılaşmayı göze almak demektir. Bununla birlikte sofa, konutta ev halkından kişiler ya da yabancı ve misafir ile karşılaşmanın mekânıdır. Mütevazı kıyafetiyle sofada rastlanan eski sevgili, bir geçmiş zaman aşkını hatırlatır. Bu rast geliş konuşmayı gerektirir.⁵⁹ Ancak bazı karşılaşmalar her zaman istenen karşılaşmalar değildir. Rastlantısaldır ve önemsenmez, ancak kimi zaman rahatsızlık yaratır.

“Celal Bey, acele acele giyindi, aşağı inerken sofada rastladığı cariyelerden birine sordu⁶⁰.

“Hâlis Efendi'nin oğlu Abdullah, bir sürü delikanlıyla beraber gelmiş, bu muzır ve uygunsuz kalabalığı merdivenlerden, sofalardan geçirerek, odasına doldurmuştu”⁶¹.

Bu açıdan bakıldığında sofalar, hem istenen hem de istenmeyen karşılaşmaların alanı olarak tarif edilebilir.⁶² İstenmeyen kişilerin içine, eve giren hırsızlar da dâhil edilebilir. Dönemin kadınlarının el işi uğraşlarından en dikkat çekici olan gergefin büyüklüğüne göre kapladığı yer sebebiyle, tüm eşyaları tek odaya sığdırılan bir anne ile kızının odalarını terk ederek sofada uyumayı tercih etmeleri, gece, sofada istenmeyen karşılaşmaların ortaya çıkmasına neden olabilir. Büyük boyutta bir yorgan için gerilen gergefin kirlenmemesi ve ayakaltında kalmaması için onu sofada bırakmaktansa havanın sıcak olması nedeniyle kendilerinin sofada yatmasını uygun gören anne ve kız ışıksız bir sofada eve giren hırsızla karşılaşmıştır.⁶³

İstenmeyen misafirlerin sofalardan, merdivenlerden geçirilerek odalara daveti veya evin çocuklarının onlara uygun bulunmayan arkadaşlarının eve davet edilmesi, evin büyüklerinin istemediği karşılaşmaların “sofa”da yaşanmasına yol açabilir ve bu karşılaşmalarda selâmlaşmamaya veya görmezlikten gelmeye kadar giden soğukluklar yaşanabilir.

⁵⁸ Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi: Anılar*, 2. B., Özgür Yayınları, İstanbul 2012, s. 187.

⁵⁹ Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 21. B., Can Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 337, 339.

⁶⁰ Sami Paşazade Sezai, *Sergüzeşt*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002, s. 83.

⁶¹ Sâmîha Ayverdi, *Mesih Paşa İmamı*, 6. B., Kubbealtı, İstanbul 2015, s. 47.

⁶² Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahîr*, s. 244.

⁶³ Fatma Aliye, *Refet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 64-65.

“Ancak, torunlarının arkadaşı olan Faik Bey’e, Naim Efendi merdivende ve sofada rastladığı zaman başını çevirmekte ya da selamını almamaktadır”⁶⁴.

“Şimdi çene yapma. Bir mesele var: Babam bize kızmış, demin sofada karşılaştık, yüzüme bakmadı, hiçbir şey söylemedi, galiba dün gece eve gelmedik diye”⁶⁵.

“Sofa”nın kapısı yoktur, odaların kapılarının kapatılmasıyla ayrışır, dolaşısıyla tasarlayanlar tarafından ona kendi inisiyatifiyle içine kapanma hali, daha doğru bir deyişle mahremiyet verilmemiştir. Mahremiyet verilmeyen bir mekânda korku, mutluluk, üzüntü, sevinç her şey açıkta yaşanır ve odaların da buna şahit olmasına izin verilir.

“Şimdi, yalnız kalabildikleri zamanlar, ki bunlar yalnızın sofasında Server’in mutaden (her zaman) tercih ettiği köşede, etrafın, bilhassa Suzan’ın nazar-ı cüst-u cüsundan (meraklı bakışlarından) çalınabilmiş kısa dakikalardan ibaret idi (...)”⁶⁶

“Aşağıda, sofada, onları, Mücella ile Seniye’den, Suzan vak’asından bahsediyor buldu.”⁶⁷

“Yemekten sonra Süleyman Nüzhet, İrfan’ı biraz tevkif etti (tuttu); İffet Hanımla Azra sofaya çıkarken onlar yemek odasında kaldılar.”⁶⁸

Korkudan kaçış ve kapısı olan bir yere sığınma isteği, kişilerin odalarında mümkün hale geliyorsa da; sofa her türlü sürprize açık bir mekân olma özelliğini yitirmez. Odadan salona geçişte arada kalan mekân olarak sofada, uzun süre görülmeyen kişilerle karşılaşmalar da başka bir heyecan yaratır ve sofanın bir ucundan öbür tarafına haykırımlar duyulur: “*Vay efendim! Sizi gören ne olur!*”⁶⁹ Merdivenden sofaya uzanan sesler; “ayın”lar, “lamelif”ler olduğu gibi beş altı kişilik kahkaha atabilen bir kişinin sesi de olabilir. Eski ahşap konakların oldukça büyük olan üst kat sofalarında sinir haliyle dolaşmak veya patırtı yapmak odalardan duyulduğu gibi, odaların döşemesinin ve mobilyalarının sallanmasına sebep olur.⁷⁰

Eğer, sofanın etrafında olan odalardan birine evdekilerin haberi olmadan gizlice girmek hedeflendiyse, gecenin geç saatleri beklenir ve uygun zaman

⁶⁴ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, 53. B., İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 79.

⁶⁵ Peyami Safa, *Sözde Kızlar*, 7. B., Alkım Yayınevi, İstanbul 2014, s. 74.

⁶⁶ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahîr*, s. 459.

⁶⁷ A.g.e., s. 467.

⁶⁸ A.g.e., s. 495.

⁶⁹ Mithat Cemal Kuntay, *Üç İstanbul*, 1. B., Oğlak Yayınları, İstanbul 2016, s. 80.

⁷⁰ Samipaşazâde Sezai, “Düğün”, *Küçük Şeyler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017, s. 46.

kollanana değin sabahlara kadar sofalarda dolaşıldı.⁷¹ Evdekilere hissettirilmeden bir yasak ilişkinin başlangıcı veya sürdürülmesi için, hedeflenen odaya girmek amacıyla fırsat kollanır, sofada volta atarak doğru zamanı bulabilmek için uzun süre tereddüt edilebilirdi.⁷² Bununla birlikte “sofa”, geceleri yatak odasında uyuyamayanların kaçış yeridir, sofadaki bir minder yatak gibi kullanılabilir. Ancak, aynı zamanda “sofa” da uyumayı seçen kişinin görünmeyi istemediğinden koltuğun arkasına saklanması ya da gizli saklı kalması gereken şeylerin sofada uyuyanlar tarafından görülmemesi gerekirdi, oysa olan biten her şey “sofa” dan izlenirdi.

Temizliğin iş sırası bir yandan “sofa” ya diğer odaların eşya yükünü taşıtırken, öte yandan evin odalarındaki yeni düzenlemeler için satın alınan eşyalar kurulmadan önce sofada bekletilirdi. Evlenecek kızın yeni tunç kar-yolası⁷³ ya da odalara fazla gelen eşyaların sofada bekletilmesi mümkündür.⁷⁴ Sofa aynı zamanda hem servis mekânıdır hem de hizmet için bekleyenlerin mekânıdır. Kur’an’ın okunacağı bir odada bulunan kadın hafıza, gerekli abdest suyu için sofada bir kız bekletilir.⁷⁵ Harem tarafında bulunan bu hafızın kalın ve yanık sesi ise tüm konak halkı tarafından ancak sofadan dinlenebilir.⁷⁶ Bu sebeple sofa ya da sofalar harem ve selâmlık arasındaki cinsiyet ayrımını en aza indirgeyen ve iletişimi yeniden canlandıran mekânlar olarak görülebilir.

ÇOCUKLARIN OYUN ALANI OLARAK SOFA

“Sofa”, aynı zamanda çocukların ya da kendini çocuklarla çocuk hissedenden büyüklerin oyun alanıdır.

“O zaman Azra bu muhavere den uzak bulunmak isteyerek çocukları aldı, sofanın ta öbür ucuna kadar gittiler, orada seccadenin üstüne oturdular. Demin yarım kalmış bir işleri vardı: Tersine çevrilmiş bir tavlannın üzerine Fahur’un tahta parçalarından oyunaçığıyla Azra Haydarpaşa Mektebi’nin aynını yapıyordu, nâkıs kalan kulelerden birini ikmale başladılar.”⁷⁷

⁷¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*, s. 85.

⁷² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Nimetşinas*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015, s. 146.

⁷³ Halid Ziya Uşaklıgil, *Ferdi ve Şiirekâsı*, s. 146.

⁷⁴ Halide Edib Adıvar, Âkile Hanım Sokağı, Özgür Yayınevi, İstanbul 2001, s. 108.

⁷⁵ Halide Edib Adıvar, *Sinekli Bakkal*, 21. B., Can Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 285.

⁷⁶ A.g.e., s. 42.

⁷⁷ Halid Ziya Uşaklıgil, *Nesli Ahir*, s. 402.

“Selamlık kapısı açık. Mehmet ağa birkaç komşuyu karşılıyordu. Ben de aralarına takıldım, girdim. Sofada küçük, iki yaşında kadar güzel bir çocuk İngilizce bir şarkı söyleyerek sıçırıyordu. Uşak kollarından tuttu. Harem kapısından içeri bıraktı. Fakat Cemal Bey’in bîtap, yaşlı başı odadan ağlayarak seslendi: -Mehmet, Nâzım’ı bırak, çocuğa dokunma, dedi.”⁷⁸

“O korkunç Dehri Efendi’nin, o ciddi adamın bazı huyu o kadar hafiflerdi ki sofada veya bahçede oynayan çocuklara karışır onlarla beraber saklambaç, köşe kapmaca oynardı.”⁷⁹

Çocuklar için sofalar yaramazlık mekânı, cezadan kaçış yeri ise odadır.

“Ben sofada ‘Çingene! Çingene!’ diyerek gezmeye başladım. Bu uygunsuz kelimeyi nasılsa ağzımdan kaçırmıştım. Küçük bacı kadın elinde kocaman kırmızı bir biber olduğu halde üzerime yürüdü. Odanın içine kaçtım.”⁸⁰

Odalar arasında kalan bu büyük mekâna, çocuk bir köşe bularak yerleşir. Eve gelen misafirlerin çocuklarıyla “sofa”da oynar.⁸¹ Çocukluktan çıkıp genç kız ve delikanlılığa ayak basanlar ise çeşitli oyunlar icat ederek büyük bir gü-rültüyle “sofa”larda birbirlerini kovalardı. “Sofa”, büyüklerin bile oyun icat etmesine olanak tanıyan bir mekândır.

“Naim Efendi’nin torunu Seniha kardeşi Cemil ile çocukluklarında yaptıkları gibi sofalarda bin türlü gü-rültülü oyunlar icat ediyor, birbirlerini kovalıyorlardı.”⁸²

“Sofa”dan bir parça ayırarak içselleştirdiği alanda bir kız çocuğu, maşa ile saçlarını kıvrır, gözlerini, dudaklarını boyar, başına ve boynuna kurdeleden fiyonklar yaparak takar ve kendisini süsler. Tüm bu işlemler bitince kırık bir salıncaklı sandalyede arka üstü yatarak gözlerini tavana kaldırıp, odada annesinin utla çaldığı hüzünlü şarkılara eşlik eder.⁸³

“Zehra’nın 11 yaşındaki ablasının sofanın bir köşesinde kendine mahsus bir yeri vardı. Orada saatlerce maşa ile saçlarını kıvrımak, gözlerini, dudaklarını boyamak, başına, boynuna kordela parçalarından fiyonglar takmakla eğlenir-

⁷⁸ Halide Edib Adıvar, *Handan*, 21. B., Can Sanat Yayınları, İstanbul 2017, s. 242.

⁷⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mürebbiye*, s. 48.

⁸⁰ Muallim Naci, *Ömer’in Çocukluğu (Sekiz Yaşına Kadar)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013, s. 66.

⁸¹ Reşat Nuri Güntekin, *Acımak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 38.

⁸² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*, 53. B., İletişim Yayınları, İstanbul 2015, s. 78.

⁸³ Reşat Nuri Güntekin, a.g.e., s. 42.

di. Tuvaletini bitirdiği zaman kırık bir salıncaklı iskemleye arka üstü yatarak gözlerini tavana kaldırır, içeride annesinin utla çaldığı hüznü şarkıları ince sesiyle söylerdi.”⁸⁴

Çocuklar, çoğunlukla gündelik hayatlarının mutlu ve hüznü anlarını sofada geçirirler. Çocukluklarına ait tüm anıları sofada mekânsallaşır. Süslenme, eğlenme ve kimi zaman sofanın ortasındaki minderin üstünde saatlerce yüzükoyun ağlama halleri gibi.

“Zehra, yeni çarşafı içinde birdenbire büyüyen filiz gibi narin bir genç kız hali alan ablasının kendisini nasıl sofadaki minderin üstüne attığını, saatlerce yüzükoyun nasıl hıçkırdığını kalbi parçalanarak hatırlıyordu.”⁸⁵

Bir çocuğun babasının vefatından sonra değişen hayatının izleri sofayı kullanmasında engel olunmasıyla biçimlenir. Gezdiği, koştuğu avlularda ve sofalarda serbest gezmesine, koşup oynamasına izin verilmez. Azarlanır ve hakaret görür.⁸⁶ Ancak aynı zamanda çocuklar oyunları için büyük alanlar ararlar. Hayalleri gibi oyun oynamak istedikleri alanlar da geniştir. Bu sebeple, evin büyüklüğü için sessiz ve huzurlu kalma ihtiyacını sağlayan odalar, çocuklar için dardır. Sofa hoşgörülüdür, büyüklerin hüznü dolu yaşamları sebebiyle kaldıramadığı çocuk gürültüsünü hem kabullenir, yutar hem de içine çok sayıda çocuk alacak kadar geniştir.⁸⁷ Çocukların tiyatroya merak sarmaları ve Direklerarası’ndaki tiyatro oyunlarını eve taşımaları “sofa”nın tiyatro salonuna dönüştürülmesi ile mümkündür. Tiyatro salonu haline getirilen üst kat sofalarında sahne için gerekli olan yatak çarşafı, eski pencere perdesi, keçe, kilim çocuklar tarafından evden toplanır, perdeler kurulur, komşudan seyirci çocuklar, aşağı kattan büyükler davet edilir, düdükle, dümbelekler, zilli maşalarla tiyatro oynanır. Böyle zamanlarda sofa, oyunu seyreden seyircinin nükteli sözlerle kahkaha attığı ve terbiyesiz sözlerle isyan ettiği gerçek bir tiyatro salonuna dönüşürdü.⁸⁸

SONUÇ

Yaşadığımız mekânları anlamlandırmak çoğu kez günler boyunca içinde yapılan hareketlerin ve karşılaşmaların analiz edilmesi ile mümkün hale gel-

⁸⁴ A.g.e., s. 42.

⁸⁵ A.g.e., s. 43.

⁸⁶ Fatma Aliye, *Refet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 5.

⁸⁷ Halid Ziya Uşaklıgil, *Bir Ölümlü Defteri*, 1. B., Mühür Kitaplığı, İstanbul 2017, s. 28.

⁸⁸ Reşat Nuri Güntekin, *Kızılıcak Dalları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016, s. 110- 112, 114.

mektedir. Anlarımızı üşenmeyip düşünmek, mekân içindeki hareketlerimizin dökümünü oluşturmak, tarihin de devreye girmesiyle mekânların anlamlarını katmanlaştıran bir yaklaşım biçimine dönüşebilir. Burada 19. yüzyıl sonu ve erken 20. yüzyıla ait bazı Türk roman ve hikâyelerinde yer alan sofa kullanımlarının bir dökümü yapılmaya çalışılarak insanın sofadaki anlarının nasıl bir çeşitlilik ve mekân kullanımı içerdiği saptanmıştır. Bu noktadan hareketle sofaların oda kapıları ve merdivene açılan bir kapıyla sınırlandırıldığı göz önünde tutulduğunda, tüm bu yapı öğelerinin sofanın mahremiyet sınırlarını belirleme gücünü elinde tutması yönüyle sofa kullanımını nasıl etkilediği hakkında bir sonuca varılmıştır. Merdivenleri birbirine bağlayan sofalardır. Merdiven, Osmanlı konutunda yol ayrımı ve vedanın simgesi olma özelliğini sofalarla paylaşılır. Sofanın ev dışından olan kişilerle ya da yabancı ile karşılaşmanın mekânı olma hali merdiven ile güçlenir. Ayrıca, merdiven başlarında ve sofayı merdivenden ayıran kapı aralıklarında gerçekleşen tüm insanlık hallerinin sürprizli yönleri hafızalara kolay kazınan mekânın anlık fotoğraflarının hatıralarda yer tutmasına sebep olan ve geçiş mekânlarının mekânsal değerini artıran soyut kazanımlardır.⁸⁹

Merdivenin, varlığın çeşitli düzeyleri arasındaki iletişimi mümkün kılması katlar arasındaki sofaların birbirleriyle ilişkilmesini sağladığı gibi sofalar aracılığıyla odalara ulaşmanın olanaklı kılınmasını da sağlar. Mekânsal geçişler ve değişimler insan davranışlarının da anlık değişimlerine ve dönüşümlerine zemin hazırlar. Sofa çoğu kez evdeki herhangi bir duruma bağlı olarak nasıl hareket edileceğinin kararının verildiği bir alandır, bu kendisine yüklenecek işlevin de ev haline ya da duruma göre değişmesi anlamındadır. Öncelikle sofa, odalardan farklı olarak ev planlarında belirli herhangi bir işlevi önceden yüklenmiş bir mekân değildir. Diğer bir deyişle “yatak odası”, “yemek odası” ya da “mutfak” olarak işlevlerine ayırdığımız oda düzenlerinden tümüyle farklıdır. Bu sebeple belirli bir dönem aralığında kullanımına ilişkin çeşitliliğin araştırılması önemli hale gelmektedir. Sofalar genellikle edebi metinlerde harem ve selâmlıkta ayrı ayrı tasvir edildiği gibi, evin büyüklüğüne bağlı olarak her katta birer tane olmak üzere anlatılmıştır. Ev halkının topluca organize ettiği faaliyetlerinde harem ve selâmlık arasındaki cinsiyet ayrımını en aza indirgeyen ve iletişimi yeniden canlandıran mekânlardır. Ayrıca ailenin zenginliğini ve eve

⁸⁹ “Ben evlerine gittikçe kapı aralıklarından bakar, sofada fıkır fıkır gülerdi”. Reşat Nuri Güntekin, *Damga*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018, s. 75, 78.

özenini yansıtan bir dekorasyon biçimi ile döşenmeleri de mümkündür. Dönemin ev döşeme alışkanlığı olarak sofanın konumu ve merkezinde yer alan masanın varlığı ile bu masanın merkez teşkil eden yönü dikkat çekici bir biçimde ele alınmıştır. Eve gelen yabancıların odaya geçmeden önce uzun ve geniş sofaları kat ettiği düşünüldüğünde, odaların döşenmesine verilen önemin maddi gücün olanakları içinde sofalarda daha titizlikle ortaya çıktığı söylenebilir. Zenginliğe bağlı olarak sofadaki eşyaların kalitesinin de değişim göstermesi de mümkündür.

Osmanlı'nın son dönemlerindeki ev planlarına bakıldığında odalar arasında kalan sofa, karşılaşmanın ve toplanmanın mekânı olarak kullanıldığı gibi; ev sahiplerinin kişisel kullanımına bağlı olarak da özelleşebilmiştir. Ev halkının günlük toplantıları dışında sofa; düğün, sünnet törenlerinden mevlit ve kabul günlerine kadar özel günlerde karşılaşma anlarına ev sahipliği yapar. Bununla birlikte, sofaya odalardan geçişi sağlayan hareketli sınır oda kapılarıdır, bu sebeple sofanın özelleşmesi etrafını saran odaların kullanıcılarının da rızası ile gerçekleşir ve çoğunlukla selâmlık katının tümüne sahip olan evin erkeği tarafından özelleştirilir. Yemek yenilen yer olmasından uyku mekânı olarak kullanılmasına kadar sofa gündelik hayat içinde çok yönlü kullanımıyla evin içindekilere hizmet eder. Akşamları aile bireyleri odalarına çekildiğinde ıssızlaşır ve yalnızlaşmanın mekânına dönüşür. Ayrıca, çocukların yaratıcılıklarını geliştirebildikleri geniş bir alan yaratır. Çocuklar çoğunlukla gündelik hayatlarının mutlu ve hüzünlü anlarını sofada geçirirler. Büyüklerin ise çocukluklarına ait tüm anıları sofada mekânsallaşır ve sofa gerek büyükler gerekse çocuklar için hem tören alanı hem de tiyatro sahnesi gibidir. Bu sebeple, eve gelen yabancıların, ailenin toplumsal statüsü ve aile içi düzenine dair tüm çıkarımları sofa üzerinden kurgulanır.

KAYNAKLAR

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri (Âdât ve Merasim-i Kadime, Tabirât ve Muamelât-ı Kaomiye-i Osmaniye)*, 3. B., Yay. Haz.: Kâzım Arısan, Duygu Arısan Günay, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002.
- Adıvar, Halide Edib, *Handan*, 21. B., Can Sanat Yayınları, İstanbul 2017.
- Adıvar, Halide Edib, *Sinekli Bakkal*, 21. B., Can Sanat Yayınları, İstanbul 2016.
- Adıvar, Halide Edib, Âkile Hanım Sokağı, Özgür Yayınevi, İstanbul 2001.
- Ayverdi, Sâmiha, *Mesih Paşa İmamı*, 6. B., Kubbealtı, İstanbul 2015.
- Eliade, Mircea, *İngeler ve Simgeler*, Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, Doğu Batı, Ankara 2017.
- Essendal, Memduh Şevket, "Şefika'nın Hanımları", *Sahan Küllbastısı*, 2. B., Haz.: Muzaffer Uyguner, Bilgi Yayınevi, Ankara 2008.

- Fatma Aliye, *Refet*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.
- Göktulga, Fahri Celâl, "Koltuk", *Kedinin Kerameti*, Y.K.Y., İstanbul 2017.
- Göktulga, Fahri Celâl, "Şakşak Emine Hanım'ın Torunu", *Kedinin Kerameti*, Y.K.Y., İstanbul 2017.
- Göktulga, Fahri Celâl, "Pancaroğlu Emine Hatun", *Kedinin Kerameti*, Y.K.Y., İstanbul 2017.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Damga*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2018.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Değirmen*, İnkılâp, İstanbul 2016.
- Güntekin, Reşat Nuri, *Kızılıcak Dalları*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Reşat Nuri Güntekin, *Acımak*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdüvaç*, İskele Yayıncılık, İstanbul 2016.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, "Tövbeler Tövbesi", *İki Hödüğün Seyahati*, Özgür Yayınları, İstanbul 2015.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Mürebbiye*, 2. B., Özgür Yayınları, İstanbul 2015.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Nimetşinas*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Billur Kalp*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2015.
- Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Mezarından Kalkan Şehit: Mutallaka*, 1. B., Everest Yayınları, İstanbul 2012, s. 21.
- Hisar, Abdülhak Şinasi, *Çamlıca'daki Eniştemiz*, 2. B., Y.K.Y., İstanbul 2008.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Kıralık Konak*, 53. B., İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Karay, Refik Halid, *Üç Nesil Üç Hayat*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2016.
- Kuntay, Mithat Cemal, *Üç İstanbul*, 1. B., Oğlak Yayınları, İstanbul 2016.
- Mehmet Murat, *Turfanda mı? Turfa mı?*, Morpa Kültür Yayınları, İstanbul 1995.
- Muallim Naci, *Ömer'in Çocukluğu (Sekiz Yaşına Kadar)*, Kapı Yayınları, İstanbul 2013.
- Mümtaz, Ahmet Semih, *Eski İstanbul Konakları*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2011.
- Mümtaz S. Semih, *Tarihimizde Hayal Olmuş Hakikatler*, Hilmi Kitabevi, İstanbul 1948.
- Nabizâde Nâzım, *Zehra*, 5. B., Akçağ Yayınları, Ankara 2010.
- Örik, Nahid Sırrı, *Sultan Hamid Düşerken*, 9. B., Oğlak Yayınları, İstanbul 2015.
- Recaizade Mahmut Ekrem, *Saime*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2018.
- Safa, Peyami, *Dokuzuncu Hariciye Koğuşu*, Ötüken, İstanbul.
- Safa, Peyami, *Cânân*, Beta Kitap, İstanbul 2017.
- Safa, Peyami, *Sözde Kızlar*, 7. B., Alkım Yayınevi, İstanbul 2014.
- Samipaşazâde Sezai, "Düğün", *Küçük Şeyler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2017.
- Sami Paşazade Sezai, *Sergüzeşt*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2002.
- Şenyurt, Oya, *Osmanlı'da Mimari Mekân ve Yaşam: Zamanın Mekânları Mekânın Zamanları*, Doğu Kitabevi, İstanbul 2018.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, "Raife Molla", *Bitmemiş Defter: Kadınlara Dair Öyküler*, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2018.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Bir Ölüünün Defteri*, 1. B., Mühür Kitaplığı, İstanbul 2017.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Ferdi ve Şürekâsı*, 1. B., Can Yayınları, İstanbul 2016.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi: Anılar*, 2. B., Özgür Yayınları, İstanbul 2012.
- Uşaklıgil, Halid Ziya, *Nesli Ahîr*, Özgür Yayınları, İstanbul 2009.